РУСКИТЕ ПЪТЕШЕСТВЕНИЦИ ЗА БЪЛГАРСКИТЕ ЗЕМИ

Нина Яникова

В историята на руско-българските взаимоотношения съществена роля се полага на формирането на общественото мнение при вземане на важни решения като обявяване на война. В навечерието и по време на Руско-турската Освободителна война 1877–1878 г. обществеността на Русия има представа за състоянието на българското общество не само чрез съобщенията от текущата преса, но и от сведения, получени от руските пътешественици, посетили Балканите по един или друг повод.

След падането на България под османска власт руснаците рядко посещават тези земи. През XVII в., когато се забелязват признаци на упадъка на Турция, европейските държави активизират вниманието си към балканските проблеми. След подписването на „Вечния мир" с Жечпосполита Русия се включва в общоевропейската „Свещена лига" за съвместни военни действия против Турция.

От края на XVII в. е запазено „Описание на Турската империя, съставено от русин, бивш пленник у турците". Ние не знаем нито името, нито биографичните данни за този човек. По всяка вероятност той е участвал в битките срещу кримските татари и турците, бил е пленен, но успява да се откупи и обикаля европейските предели на Османската империя. Ние можем да предположим, че „Описанието" е направено от професионален военен, тъй като той съобщава названия на селища и колко дни е пътят от едно населено място до друго. Описанията на българските селища и турските крепости са доста точни. Анонимният автор всъщност не крие разузнавателния характер на своето описание. "В разузнаване тайно, съкровено скрито, преминах през цялата земя, изброди я от край до край, от един град до друг, по всички посоки на турското царство и предадох всичко в това писание, завършено след 62 месеца и 20 дни"[1].

Друг интересен пътешественик от XVII в. е йеродякон Йон Маленко от Троице-Сергиевата лавра. Той посещава българските земи по пътя към светите места в Палестина. Йон Маленко успял да види бегло градовете Силистра и Варна[2].

През XVIII в. в епохата на Петър I в Русия се създава постоянна дипломатическа служба. Така събирането и анализиране на информацията за съответната страна се превръща в съществена част от дипломацията. В този смисъл за императора са особенно ценни сведенията за състоянието на Османската империя, предоставени от руския представител в Цариград граф Пьотър Толстой. Руският дипломат предприема

пътуване из пределите на европейска Турция и долавя недоброжелателното отношение на турците. "Злобата им към руския народ най-вече се подклажда от надеждите на поданиците им християни."[3] Според него поробеното българско население изобщо не мисли за борба, защото има голям страх от поробителите. Пьотър Толстой много подробно описва държавното устройство, финансовото и военното състояние на Турция, а също така и политическите интриги при султанския двор.

Съвременник на П. Толстой е монахът-пътешественик Василий Барски, който успял да посети Атонските манастири. Авторът намира на Атон българските книги, среща се с българските монаси и разказва биографията на Йоан Кукузел[4].

Към военно-разузнавателния тип описания принадлежат два доста интересни извора. Единият извор е съставен от неизвестен автор, който бил офицер от свитата на Михаил Кутузов. Известно е, че през 1793 г., след подписване на Яшкия мир, Екатерина II изпраща Виктор Кочубей и Михаил Кутузов до Цариград за подновяване на дипломатическите отношения. Авторът подробно описва маршрута от Русе до Цариград в 24 прехода.

Описанието е сухо, без емоции и наситено с подробности, които са интересни евентуално за бъдещите военни действия на българска територия. Авторът много подробно анализира възможното придвижване и разполагане на руските войски. Пространството от Русе до Черновод е описано така:"Земята е открита, войската може да се движи в три или пет колони, като има само едно място за преминаване на реката. Що се отнася до водата, тя се намира само в кладенци и извори, които не са така обилни и затова ще трябва да се спазва строг ред и голяма умереност при употребата ѝ. Земята изобилства с жито, в околностите има достатъчно дърва. В нея 2/3 от жителите са българи, останалите – турци"[5].

Вторият извор от военно-разузнавателен тип е написан от капитана на руската армия Александър Григориевич Краснокутски. Той е участник в руско-турската война от 1806–1812 г. През октомври 1808 г. главнокомадващият на Дунавската руска армия фелдмаршал Александър Прозорски изпраша А. Краснокутски до Константинопол, за да се срещне с великия везир Мустафа Байрактар. Капитанът Краснокутски изпълнява не само мисията на куриер. Едновременно с това той написва своя пътен дневник, богат не само на сведения от военен характер, но и представляващ доста емоционално впечатление от срещите с обикновени български селяни.

А. Краснокутски дава сведения за числеността и организацията на турската армия, разположена в различни гарнизони, за състоянието на пътищата, за разстоянията между различните селища и етническия състав на населените места. В сливенското село Чатак (дн. с. Тича) той отсяда заедно с преводача си в просто селско семейство. Ето как той описва случилото се там: "На децата на моя стопанин раздадох няколко руски сребърни монети, като им обясних, че на тях е изобразена Екатерина Втора. Българинът и семейството му целуваха с възторг образа на безсмъртната Екатерина! „Отдавна слушаме – казваха те – за тази велика владетелка – тя искала да ни спаси от жестокото иго. Дай боже по-скоро да видим руските войски! Планините ни няма да им попречат, чували сме, че не са преминавали през такива места. Казват, че русите

непременно ще дойдат." Отвръщах им, че един бог знае това, и ги съветвах да бъдат предпазливи дотогава"[6].

През 20-те години на XIX век руската общественост вече проявява постоянен интерес към живота и съдбата на балканските народи. В тогавашните вестници и списания се появяват статии и съобщения за бита и начин на живот на балканските народи.

Със симпатия към българския народ се отнася още един пътешественик Феликс Петрович Фонтон. По време на руско-турската война 1828–1829 г. той е на дипломатическа служба при щаба на руската армия. Той участва не само в дипламатическите преговори, но наблюдава и дейсвията на руската армия. В своите „Хумористични, политически и военни писма от главната квартира на дунавската армия през 1829 г." той описва видяното в българските земи. "Гоненията, унищожението, притесненията, изстъпленията и насилията, на които е подложен българският народ от страна на турците, са неописуеми, безбройни, неимоверни! Тук с нищо не помагат нито образованието, нито доброжелателството на Портата, нито султанът, нито височайшите хати (така се наричат турските укази) . Въвеждането на ред и законнност е същинска гавра. Произволът, насилията, притесненията, пренебрежението към немюсюлманските народи са и ще останат за вечни времена закони на мюсюлманската вяра"[7].

Фонтон е впечатлен от факта, че българският народ трудно би могъл да се организира сам поради жестоките форми на турското потисничество. „Ако попиташ някой българин защо иска да има оръжие, ще ти отговори – за да защищава своя кът, своята къща, жена, деца. Мисълта за всеобщо въстание, чрез което да се освободи от омразното иго, като даде временни жертви, още не се е избистрила поради неговото простодушие"[8].

По време на същата война 1828–1829 г. за военен кореспондент на фронта бил изпратен Виктор Григориевич Тепляков. В неговите „Писма от България" ние можем да прочетем описания на архитектурните и историческите паметници на Варна и околностите. Заедно с описанието на битката в Староселска-Провадийска долина, той описва и красотите на българската природа. За първи път в литературата такива забележителности като „Аладжа манастир" и Побитите камъни са описани от него. Варна е описана като шумен полиетничаски град, но запазил източната си същност: "Вгледайте се в тази тясна, красива, но безкрайна улица: какъв шум! каква суетня! Ето лавка с помади от Изтока, ето друга с уханна халва, с плодове, с разнообразни цариградски лакомства. Там пъстреят копринени изделия от разкошния Стамбул, тук дими кафе в малки сини чашки, поставени в сребърни, подобни на вази, чинийки, а недалеч аленее ароматен шербет ...всичко това е навън, на открито, на улицата, така да се каже е украсена като с картини от Хиляда и една нощ"[9].

В същата война 1828–1829 г. участва и младият руски офицер Александър Осипович Дюгамел, авторът на „Статистическа таблица". Там се съдържат сведенията за административното, стопанско и финансово състояние на източните части на българските земи по време на войната. „Статистическа таблица" е интересен извор по стопанска история на България.

Много съществени са приносите към българската етнография на известния руски учен Юрий Иванович Венелин. През 1830 г. той успява да посети България, записва народни песни, възхищава се на българската природа описва характера на българите. Неговите записки представляват интерес за историята на българското Възраждане.

През 30-те години на 19 век през българските земи е преминал и дипломатът Владимир Петрович Давидов, оставил своите впечатления в пътните си бележки. Недалеч от Пловдив той става свидетел на народно хоро: "Около 50 български момичета с красиви престилки, вероятно привършили с жътвата, играеха хоро на полето, на известно разстояние от пътя. Желаейки да ме развесели, татаринът им извика да дойдат по-близо, което те направиха, и държейки се за ръце, подновиха играта си върху локвите и калта под звуците на (някакъв) инструмент – нещо средно между балалайка и цигулка, на който свиреше единственият мъж на хорото"[10].

През 1839 г. монахът Партений , по пътя за Света гора, преминава през българските земи. Той описва българския народ като трудолюбив и гостоприемен: "Българският народ е достоен да бъде почитан и хвален"/, но гръцките архийереи пречат за културното му развитие[11].

През 1840 г. българските земи били посетени от Егор Петрович Ковалевски. Основната цел на неговото пребиваване на Балканите е Черна гора, където той участва в проучване и разработка на златните залежи. Не по своя воля участва в локалните битки между черногорци и австрийци, за което получава благодарност от Николай I. Егор Ковалевски е неприятно впечатлен от тежкото положение на българския народ, затова отношението му към турците е негативно: "Странно нещо! Османлиите са състрадателни към животните и растенията, хранят ята гълъби и смятат убиването им за светотатство, дори ако по средата на улицата поникне дърво, те няма да посегнат на него – а са толкова жестоки и безмилостни към друговерците!"[12] .

Своите впечатления от България оставя известният руски славист Виктор Иванович Григорович, който през 1844–1845 г. посещава европейска Турция. Трудът му „Очерк за пътешествието ми из Европейска Турция" представлява важен извор по история на Българското възраждане. Виктор Григорович съумява да събуди у руския читател интерес към незаслужено забравен народ и изтъква положителните качества на българите.

Един от сътрудниците на известното руско списание „Съвременник" Егор Южаков през 1859 г. е имал възможност да наблюдава живота на българите в Кукуш и Дойран. В статията си „Месяц в Болгарии" авторът описва много интересен фолклорен момент: спомен за раждане на едно необикновено дете юнак, който расте, за да отмъсти на поробителя. Ето как Егор Южаков описва видяното: „В моето въображение се нижеха различни картини – ту българи, насядали в кръг край огнището, с печални лица, замислени върху безизходното си положение, ту красива българка, наведена над люлката на своя син. Приспивайки го, тя му придава чрез майчиното си дихание ненавист към гърците, с млякото си влива в душата му мъст към турците и като че ли, подготвяйки сина си още от люлката да се бори за своята родина, със

жален глас му разкрива своето тежко положение, а после вече по-бодро, възлагайки надежда единствено на него, майчински го благославя и заклина: „Сине! Расти, порасти! – пее тя – кату си синку, пораснеш, царство си да отървеш от чужди ръце погански, що царство ти е бащино, бащино, още майчино!“. След това го вижда във въображението си като възмъжал юнак и го напътствува: „Синку, синку, ти имаш, только в неделю рано стани, верно ся богу помоли и войската си редом нареди – ела! Ще ти мома заръчам! Куга, синку, отидеш по берди и планини, някога ся, синку, не бой, само от гърци лукави, лукави още издайници, що и баща ти издадоха във Ведене града гулеме сос 72 хиляди; там го турци пленили, войска му всичка поробили...“ Тя го ободрява с поглед, насърчава го с майчини целувки, но веднъж като че ли идва на себе си и вижда, че синът ѝ е още в люлката, и с трепет се оглежда наоколо“[13] . В тези описания личи вярата на българския народ в чудния юнак, който ще възкреси независимостта и космогоничния ред[14].

В същото време Е. Южаков отбелязва, че българите от този край имат малко сведения за Русия. Знаят само, че русите са славяни и са от една вяра с тях, че държавата им е могъща.

Земите в Македония са посетени от архимандрит Антоний (светското име Андрей Иванович Капустин) през 1865 г. Той отбелязва стремежа на местното население към просвета и политическа свобода. Три години по-късно през тези земи пътува Мария Карлова заедно със спътника си, името на когото тя не назовава. Нейните впечатления допълват тези на архимандрит Антоний, но тя обръща повече внимание на бита и народопсихологията. Този край е описан като покрайнина на тази територия, върху която се е разпрострял българският етнос. Тук има силно присъствие на ориенталски нрави и обичаи[15] .

През 1876 г. в Одеса излизат пътеписите на О. Лернер “Воспоминания о Болгарии“, в които са показани някои особености на национално освободителното движение, явно разделено на така наречени „стари“ и „млади“. Авторът симпатизира на едните и на другите. Все пак за него българското общество изглежда монолитно в своя устрем към достоен живот. „Прекалено е унижавана тази бедна България!“- възкликва авторът[16] .

По време на Руско-турската Освободителна война като кореспондент на „Правителствен вестник“ в България пристига известният писател Всеволод Владимирович Крестовски. Неговите пътеписи „Двадесет месеца в действуващата армия (1877–1878)“ издават големия литературен талант на автора. Събитията, на които той става свидетел, са преподнесени на читателя в увлекателна форма. За него Европа е останала там, на левия бряг на Дунава. Тук в България всичко е национално, истинско и неподправено. Основната маса от населението носи национални носии. Крестовски подробно описва облеклото, особено женското. Носенето на европейско облекло все още е новост за местното население и, според Крестовски, изобщо не подхожда на българите: „Най-богатите търговци и така наречената „интелигенция“ носят европейски костюм, но той им приляга точно така, както парижките моди на жените им, и ако жените приличат на слугини, мъжете много приличат на недодялани лакеи“[17].

По време на своето пребиваване в Свищов писателят е отседнал в дома на богатия търговец Вълко Павурджиев. Подреждането на къщата, градината и двора – всичко е интересно за Крестовски. Целият български бит изглежда доста патриархален, но точно тази патриархалност е мила и привлекателна за писателя. По повод пристигането на руските войски в Търново авторът възкликва: „...Накрая е ударил часът на славянската свобода и тържеството на християнската вяра на целия Балкански полуостров“[18].

Руските пътешественици информират читателите за състоянието на българското общество, събуждат съчувствие към българския народ и по този начин подготвят общественото мнение в полза на българската кауза.

БЕЛЕЖКИ

[1] Руски пътеписи за българските земи XVII–XIX век, С., 1986, с.16.
[2] Пак там, с. 21.
[3] Пак там, с.32.
[4] Пак там, с. 47.
[5] Пак там, с. 58
[6] Пак там, с. 72.
[7] Пак там, с. 84.
[8] Пак там, с. 91.
[9] Пак там, с. 102.
[10] Пак там, с. 178.
[11] Пак там, с. 185.
[12] Пак там, с. 202.
[13] Пак там, с. 262.
[14] **Живков, Т.** Русия и развитието на българската фолклорна традиция. – В: БФ, 1978, кн.1, с. 7–23.
[15] Руски пътеписи..., 331–332.
[16] Пак там, с. 346.
[17] Пак там, с. 368.
[18] Пак там, с. 390.